

NARGİN – QARANLIQ KEÇMİŞİN SUSDURULMUŞ ŞAHİDİ

Giriş. Tarixi romanlar digər janrlardan fərqli olaraq dünənimizi, keçmişimizi və kimliyimizi əks etdirən, yaşanılmışları və unudulmuşları bizə bu gün kimi xatırladan, bədii süzğəcdən keçirilmiş, təxəyyüllə zənginləşdirilmiş əsaslı milli-mənəvi dəyərlərə malik mənbələrdir. Tarixi mövzulu əsərlər fərqli məzmun qruplarına ayrılır, əksər qisminin mövzusu böyük dövlətlərin qurulması, onların daxilində baş verən hadisələr, digər bir qismində müxtəlif müharibələri əhatə edən, xalqın mübarizə yolundan bəhs edən əsərlər təşkil edir. Bəzi romanlarda isə tarixi hadisələr fonunda insan amilinin dəyərləndirilməsi daha önəmli məqsəd rolunu oynayır. Bu məzmunu daha yaxın olan romanlardan birinin müəllifi Yunis Oruc, əsər isə “Nargin – saralmış kədər” adlı tarixi romandır. Əsər “Un kralının məxfi planı”, “Əmrə itaətin həzin sonu”, “Kod adı: Mən türkəm!”, “Qırx dördüncü”, “Səssiz qəhrəman”, “Əfəndim, su”, “Əfəndim, yemək”, “Və biz Narginə getdik” kimi yeddi hissədən ibarətdir. Müraciət olunan mövzunun ilk irihəcmli nümunəsi olan tarixi romanın adları çəkilən tərkib hissələri bir süjet xətti ətrafında birləşir, hadisələr bir-biri ilə əlaqələndirilir.

Əsas hissə. Gün üzü görməmiş tarixin qaranlıq səhifələrinin aydınlanmasında müxtəlif tarixi mövzulu bədii əsərlər kimi bu tarixi romanın da əhəmiyyəti böyükdür. “Tarixə və ədəbiyyata marağı olan şəxslərin sevərək seçə biləcəyi tarixi romanlar romanda tarixin və təxəyyülün eyni zamanda yer aldığı beyin məhsulu olduğu üçün təhriflərin və qeyri-real hadisələrin canlandırılmış olması da normal qarşılır. Lakin hər nə qədər təxəyyül məhsulu olsalar da, tarixi romanlar tarixi hadisələrlə əlaqəli fikirlərin formalaşmasında müstəsna rol oynayırlar” [6, s. 120].

Uzun axtarışlar və araşdırmalar nəticəsində ərsəyə gələn romanın bəzi hissələrində tarixin ətraflı və dəqiq təsviri verildikdən sonra hadisələrin bədii təhkiyəsinə başlanmışdır. Bütün hissələrdə əsərin süjet xəttinə və baş verən hadisələrin məzmununa əsasən müxtəlif mənbələrdən olan epigraflar nümunələri verildikdən sonra hadisələrin təsviri verilmişdir. Müəllifin peşəkar publisistik qabiliyyətlərinə və keyfiyyətlərinə görə əsərin üslubu, ideyası, məzmunu informativ məlumatların zənginliyi ilə seçilir. Əsərin mövzusu o qədər də uzaq olmayan keçmişə məxsusdur və əslində çox da “uzağımızda” olmayan bir yerdədir. Nargin adası... Tarixi romanda öz əksini tapan hadisələrin fonunda əsas problemlər I Dünya müharibəsinin davam etdiyi illərdə bu adada əsir saxlanılan türk hərbiçilərinin, hətta azərbaycanlı hərbiçilərinin taleyi, onların məruz qaldıqları işgəncələr, məhrumiyətlərdir. “Nargin” bu günümüz üçün türklüyün əmanətidir: “Bu kitab deyil, bu Narginin ilan mələyən çöllərində saralıb-solan ömürlərə çalınan layladır. Bu heç bir günahı olmayan insanların ahını alan günahsız Narginə deyilən ağıdır! Bu, yaşanmış o tarixə, o tarixi tarixə yazanlara hörmətdir, türk əsirlərinə, dar günlərində onlara əl tutanların xatirəsinə ehtiramdır” [8, s. 12].

“Nargin adası Azərbaycanın coğrafi “payı”, Türkiyənin qəlb yarasıdır” [1, s. 8]. Tarixi faktlarla yazılan romanda Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlər bədii söz işığında öz əksini tapmışdır. Təsadüfi deyil ki, romanın ön sözünün müəllifi prof. Musa Qasımlının qeyd etdiyi başlıq “Nargin – qardaş harayının rəmzi” idi. Bu mövzuda müxtəlif janrlarda həm Azərbaycan ədəbiyyatında, həm də türk ədəbiyyatında əsərlər qələmə alınmışdır. Almas İldırımın “Nargin – ölüm adası” şeirində də baş vermiş qanlı və qaranlıq keçmiş öz əksini tapmışdır:

Yaşlı bir ana açıq pəncərədən

Baxır Narginə qəlbində yara

Qanlı əncamı o duymuş gecədən

“Nərdə, yavrum?” soruşur dalğalara [3, s. 15].

Tayfun Atmacanın “Karda ayak izləri” tarixi romanı da bu mövzuda qələmə alınmış bədii nümunələrdən biridir. Romanda buzlarla örtülmüş Şəhidlər Təpəsindən yaralı halda xilas olan Manastrlı Teğmen Ali Saminin Sarıqamışda başlayan və Tiflisdə davam edən Bakının Nargin adasında yekunlaşan həyatının təsiredici hekayəsindən bəhs olunur.

Nargin keçmişə çevrilmiş insanlıq güzgüsüdür. Lakin bu güzgyüə baxan tarixçi və yazıçı arasında fərq vardır: “Tarixçi və yazıçı arasındakı fərqlər heç də zahiri əlamətlər deyil, birbaşa mahiyyəti əks etdirən komponentlərdir. Tarixçinin vəzifəsi ayrı-ayrı elmi faktları müqayisə edərək müəyyən elmi nəticələrə gəlməkdirsə, yazıçının məqsədi dövrün, mühitin təsvirində reallığı qorumaqla yanaşı, fərdiləşdirilmiş insan obrazlarını yaratmaq, onların qarşılıqlı münasibətlərini təsvir etmək və bu obrazlar vasitəsilə hadisələrin ümumi məntiqindən çıxış edərək dövrü, mühiti canlandırmaqdan ibarətdir” [4, s. 23]. Mehdi Hüseyn “Yazıçı və tarix” məqaləsində tarixçi və yazıçı qarşısında duran sualları düzgün müəyyənləşdirərək belə bir qənaətə gəlir ki, tarixçi “nələr olmuşdur?”, yazıçı isə “nələr ola bilərdi və necə ola bilərdi?” suallarına cavab tapmalıdır [5, s. 323].

“Nargin – saralmış kədər” tarixi romanı nə qədər dəqiq və faktiki detallarla zəngin olsa da, bir o qədər də emosional yükə malik əsərdir, bununla da əsərdə yaşanılmış insan həyatlarının təsir gücü ilə tarix oxucunun təxəyyülündə canlanır: “Tarixi şəxsiyyətlərin ictimai-siyasi fəaliyyətləri ilə əlaqədar hadisələri, ayrı-ayrı hadisələri, ayrı-ayrı sənədlərin tarixlərini düzgün göstərmək tarixilik deyildir. Tarixi əsər yaradan yazıçı mühiti, həmin mühitin canlı koloritini təsvir etməyi bacarmalıdır” [9, s. 12]. Nargin əslində əsərin baş obrazıdır, yaşanılmış bütün hadisələri günümüzdə bağlayan, körpü rolunu oynayan abidədir. Müəllif Nargin adasını təsvir etdikdə, təsadüfi deyil ki, kədər, nifrət və ümid hissələrini bir-birindən ayıra bilmir: “İnsan nə qədər güclüdirsə, demək, o qədər ağrı çəkib. Nargin həmişə mənə güclü, həm də ağrı çəkən insanı xatırladı. Ucsuz-bucaqsız Xəzərin ortasında qərar tutmuş bu qatil adada bir vaxtlar baş verənlər hələ də millətin qanayan yarasıdır, bura insanlığın öldüyü yerdir. Burada zəiflərin bəxti gətirməyib, ancaq güclülər sağ qalıblar. Onların da ölümə qalib

⁵² Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı. raziyehsnva@gmail.com

gəlməsinin bir səbəbi vardı: ümidə sarılmaq, xəyal quraraq yaşamaq...” [8, s. 5] Lakin ümidi də əlindən alınmış insanların ağır taleyini yalnız dərin məyusluq və təəssüf hissi ilə əsərin adında da olduğu kimi rəngsiz, solğun təsvir etmək olar və ələlin bir addımlığında gözləyən insan üçün həyatın mənası yalnız kədər ola bilər: “Arzu ilə ümidin arasında gedib-gəlməkdən yorğun düşən bədənlər bir isti nəfəsə, bir şirin dilə, bir gülən üzə həsrət qalır. Zülmətdən aydınlığa aparən işığı gözləməkdən kor olub gözlər, daşa dönüb qəlblər. Bu amansız qədər in adı “Saralmış kədər”dir”. ...” [8, s. 5]

Müəllifin romanın ilk səhifələrində adlandırdığı “yaşanılmış” tarixlərin üzərinə əsərin sonunda yenidən qayıdır, yazdıqlarını yaşayır, yaşananlar bədii sözlə canlanır, yenidən keçmişin dondurucu soyuqluğu ilə insanı həyəcanlandırır: “Bədənimi sarmaşığı tək saran bu bumbuz həyəcana tək bircə ad tapıram: saralmış kədər” [8, s. 255]

Ümidləri əllərindən alınmış insanların həyatı, Nərgində yaşadıkları bizim üçün cavablarını bilmədiyimiz və heç vaxt uğur qazana bilməyəcəyimiz bir tale imtahanı kimidir: “Nərgin minlərlə əsir türkün ürəyi gömülən dərd kimidir” [8, s. 5].

“Un kralının məxfi planı” adlı birinci hissədə mənfurların Bakı şəhəri ilə bağlı bədxah niyyətləri öz əksini tapmışdır. 1915-ci ildən etibarən adaya əsirlərin gətirilməsi Bakı əhalisini də ciddi narahat edirdi. Romanda Nərginə aparılan türk əsirlərinin qaçırılması üçün əllərindən gələni əsirgəməyən tarixi obrazlar iştirak edir: “Roman Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Nəriman Nərimanov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Murtuza Muxtarov, Ağamusa Nağıyev, Ağabala Quliyev, İsmayıl bəy Səfərəlibəyov, Sona Hacıyeva, türk yetim uşaqlara analıq qayğısını bir an da olsun əskiltməyən Tiflisdəki sığınacağın müdiri Fatma xanım, Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzə bəy, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xosrov bəy Sultanov və digər sayə gəlməyən soydaşlarımızın iç dünyasını bizə daha yaxından tanıtdırır, onların milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıqlarını yetərinə əhatə edir” [7, s. 7]. Sona xanımın əsirlər üçün etdiklərini müəllif belə mənalandırırdı: “O, zalım qərdərdən doğan amansız kədərə qalib gəlmək üçün gedirdi” [8, s. 55]. Onun fədakarlığı, cəsarəti və mərhəməti sayəsində əsirlərin çox böyük hissəsi əsirlikdən xilas ola bilmişdi. Onların Osmanlı dövləti ilə xəfiyyə əməkdaşlığından da bəhs olunur. I Dünya müharibəsinin başlamasından sonra günü-gündən sayları artan türk əsirlərinin çətin, məşəqqətli vəziyyətinin, ağır, ümitsiz talelərinin təsvirinin başlaması hissənin əvvəlində C.Cabbarlının yaradıcılığından verilmiş epiqrafın məzmunundan aydın olur:

O vəhşi dalğaların ortasında dindəşımız

Zələlət içrə olur ac, zəlil qardaşımız... [8, s. 20].

“Un kralının məxfi planı” adlı birinci hissədə Bakı Müsəlman Xeyriyyə cəmiyyətinin iclaslarından, ermənilərin Şərqi Anadoluda türklərin başına açdığı oyunlardan, türklə türkü qarşı-qarşı qoymaq üçün Azərbaycan müsəlmanlarının orduya çağırılmasından da danışılır. Əsərdə obrazı yaradılan Hacı Zeynalabdin Tağıyev həmişə xalqının yanında olması ilə fəxr edir: “Bilin ki, mən sərvətimə görə burjuə nümayəndəsiyəm. Amma qəlbimə görə fəhləyəm. Fəhlə vicdanı isə mənə həmişə sadə xalqa tərəf çəkir” [8, s. 45]

Romanda xalqımızın, ziyalılarımızın, milyonlarımızın əsirləri bu adadan qaçıraraq xilas etməyə çalışması, bu yolda hər cür fədakarlığa razı olması bizim yüksək mənəvi dəyərlərimizin qorunmasının əsl sübutudur.

A.Aşırının “Nərgin adasında türk əsirləri” tarixi əsəri də Nərgindən türk əsirlərinin qaçırılması faktları barəsində açılan cinayət işləri, xəfiyyə məlumatları, konkret arxiv məlumatları əsasında qələmə alınıb: “Xeyriyyə Cəmiyyətinin ən ümdə məramlarından biri də Nərgin adasında məhkumluq həyatı yaşayan türk əsgər və zabitlərini qaçıraraq, onları müxtəlif bölgələrdə təhlükəsiz şəraitdə yerləşdirməkdən ibarət idi” [2, s. 7] “Nərgin – saralmış kədər” romanında da həmin tarixi faktların bədii ifadəsi öz əksini tapmışdır. “Əmrə itaətin həzin sonu” adlı ikinci hissədə türk tarixinə sağalmayan yaraların vurulmasından danışılmış, Türkiyənin – Osmanlının son dövrlərinin hadisələri tarixi və bədii detallarla oxucuya təqdim olunmuşdur. Hətta bu bölmədə Nikolayın ermənilər üçün verdiyi söz də qeyd olunmuşdur, o, ermənilər üçün Şərqi Anadoluda erməni dövləti qurmağı planlamışdır. Bütün siyasi hadisələrin fonunda çiyin-çiyinə döyüşən əsgərlərin talelərin kəşiməsi də əsərin maraq doğuran səhnələrini yaradır, hətta Ənvər paşanın ordusunun nəfərləri arasında Azərbaycanlı əsgərlər də var idi. Onların varlığını Sona xanım əsərin daha sonrakı hissələrində öyrənir.

“Kod adı: “Mən türکم!” hissəsində əsirlərin, xüsusilə türk əsirlərinin pis şəraitdə saxlanması, şəraitin nə qədər pis olmasının hamıdan gizlədilməsi kimi insanlıqdan uzaq insanların fəaliyyəti, hərəkətləri və qərarları ilə oxucuya təqdim olunmuşdur. Hissənin əvvəlində Ümgülsümdən verilən epiqraf türkün taleyinə səslənən səssiz fəryaddan xəbər verirdi:

Məsləkimiz hər fəlakət bucağı,

Bəstərimiz fırtınalar qucağı!

Sönmüşdür əcəb türkün ocağı

Anadolu nəradə, Turan nəradə? [8, s. 96]

“Qırx dördüncü” adlı növbəti hissədə Sona xanımın adada baş verənlərə, həmçinin eşitdiyi şəhid xəbərlərinə reaksiyası bir fərdin simasında xalqın dərin yasını hiss etdirə bilər: “Doğulduğu şəhərlə üz bəüz dayanan bu adada çoxlarını inandıra bilmədiyi bir vəhşət yaşanır. Çağrılmamış qonaqların gətirdiyi bu faciənin qurbanı isə çarəsiz insanlar idilər” [8, s. 150]

Cəsarətli və qürurverici fəaliyyəti ilə seçilən Azərbaycan qadını Sona xanımın Bakının əsirlərlə birlikdə olduğunu, milli-bəşəri həmrəyliyi nümayiş etdirdiyini onun bu dediyi ifadələrdən anlamaq mümkün olur: “Baxın ora, Bakımı deyirəm. Orda minlərlə insanın qəlbi indi sizinlə döyünür. Orda minlərlə insan sizdən ötrü dəridən-qabıqdan çıxır. Orda minlərlə insan hər gün sizin sağ-salamat evinizə dönməyiniz üçün dua edir” [8, s. 151]

Türk əsirlərinin başlarına gələnlərin, onların bir-birilə danışmalarının əks olunduğu “Səssiz qəhrəman” hissəsi Necmettin Halil Onanın müəllifi olduğu şeir parçası ilə başlayır:

Dur, yolcu! Bilmeden gelib bastığın

Bu toprak bir devrin battığı yerdir,

*Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın
Bir vatan kalbinin attığı yerdir* [8, s. 169]

“Səssiz qəhrəman” hissəsində Türkiyə tarixinin ilk təyyarə pilotu və ilk milli təyyarə istehsalçısı olan Vecihi Hürkuşun bədii obrazı yaradılıb. Bəzən əsərin süjetinin daxilində dünən və bu gün müqayisə olunur. Tarix içərisində tarixə dönüş baş verir. Bu həm obrazlar aləmində, həm də təsvir olunan tarixi hadisələrin mahiyyətində özünü büruzə verirdi. Vecihi Hürkuş obrazı bu bədii detala nümunədir: “Əsgər geyimi bəzəkli kəfəndi. Geyindinsə, vidalaş sevdiklərinlə və dönə-dönə de ki, arxanca ağlamasınlar. “Vətən sağ olsun” kəlməsi bizim üçün fatihədir, fatihə!..” [8, s. 174].

Tarixi romanın daxilində obrazların özünün də bir tarix olduğu, onların özlərinin qələmə aldığı gündəliklərin də tarixi mənbə olduğu əsərin məzmunundan məlum olur. Nargin adasında sürgün həyatı yaşayan Hüseyn Hamid Hüsrebanının hazırda İstanbul Böyükşəhər Bələdiyyəsinin Atatürk kitabxanasında saxlanılan “Bahr-i Hazer sahili – Bakı şəhərinin qarşısında Nargin adası, yaxud zindan” əsəri buna əsaslı nümunədir.

Nəticə. Müəllifin ilk əsəri olan bu tarixi romanda baş verən hadisələr təxminən bir əsr öncə baş verən hadisələri əks etdirsə də, bizə hiss etdirdikləri, ruhumuzu sızıldadan, ruhumuzu sıxan “bu ağrı əsla azalmayıb, əcdadların fəryadına çevrilib” [8, s. 6]. Tarixi romanın məzmunu ilə tanış olduqca başa düşürük ki, Bakıya bu qədər yaxın olub uzaqlığımızı heç vaxt hiss etməmişik, müəllifin əsərin sonunda öz subyektiv hissələrini təsvir etməsi ilə sanki tarixi müasir insana yaşadır, bu günün insanının o yerlərdəki hissələrini çağdaş dövrünün insanına çatdırmağa çalışır. Yaşananların şahidi olan Nargini ziyarətə gedən müəllifin bununla bağlı hissələrini göstərdiyi sonuncu hissənin – “Və biz Narginə getdik” əvvəlində Mehmet Akif Ersoyun yaradıcılığından verilən epigraflar da məqsədli seçilmişdi:

Eşle bir yerleri örten karı

Ot değil onlar, dedemin saçları [8, s. 218].

Əsərdə əksini tapan hadisələrin əksəriyyətinin yalnız arxiv sənədlərində olması, bilinməməsinə görə sanki bu romanı qələmə almağı Y.Oruc özünə aid mənəvi borc kimi yerinə yetirir, səssizliyi, sükutu “qatil ada”nı yad edərək pozur. “Saralmış kədərin səssiz harayı” [8, s. 5] ilə artıq bütün oxucular ədəbiyyatın səssiz musiqisinin müşayiətində baş verənlərə, insanların yaşadıklarına aşına ola bilərlər.

Istifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdulla N. “Nargin – Saralmış kədar”ın sirri və sehir. Bakı: 525-ci qəzet, 2021-ci il, 18 sentyabr s. 8
2. Aşırılı A. Nargin adasında türk əsirləri. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 110 s.
3. Əhməd D. Ölüm adası – Nargin. Almas İldırım unudulmuş şeiri. Türkiyə, 2020, 18-24 fevral, 15 s.
4. Əsgərov B. Azərbaycan tarixi romanlarında gerçəklik və bədii təxəyyül. Bakı, Elm və təhsil, 2015, 280 s.
5. Hüseyn M. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, 9 cild. Bakı: Yazıçı, 1979, 634 s.
6. Meydan Y. Tarixi roman anlayışı. “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya fəaliyyətinin inkişaf meyilləri” mövzusunda Respublika elmi konfrans materialları, Bakı Dövlət Universiteti, 2021, 120-121 s.
7. Müzəffərli A. Türkcülüyə Nargindən baxış: əməkdar jurnalist Yunis Orucovun “Nargin-saralmış kədar” tarixi romanı barədə düşüncələr, Bakı: Ədalət, 23 oktyabr 2021-ci il, 7 s.
8. Oruc Y. Nargin – Saralmış kədar. Bakı: Nurlar NPM, 2021, 236 s.
9. Ramiz G. Çağdaş nəsrə milli tarix konsepti. Bakı: Ekoprint, 2019, 140 s.

Key words: historical novel, Turkish, Nargin, prisoner, grief

Ключевые слова: исторический роман, турецкий, Наргин, пленник, горе.

NARGIN - THE SILENCED WITNESS OF THE DARK PAST

Summary

The components of this historical novel, which is the first large-scale example of the subject addressed, are united around a plot line, the events are connected to each other. After a detailed and accurate description of the history was given in some parts of the novel, which was created as a result of long searches and researches, the artistic development of the events began. All parts describe the events after providing examples of epigraphs from various sources based on the plot line of the work and the content of the events. Due to the professional journalistic abilities and qualities of the author, the style, idea, content of the work is distinguished by the wealth of informative information. Due to the fact that most of the events reflected in the work are only in archival documents and unknown, it is as if Y. Oruc fulfilled his moral duty to write this novel, he breaks the silence by remembering the "murderer island".

НАРГИН - ЗАМОЛЧЕННЫЙ СВИДЕТЕЛЬ ТЕМНОГО ПРОШЛОГО

Резюме

Составные части этого исторического романа, являющегося первым масштабным образцом затронутой темы, объединены вокруг сюжетной линии, события связаны друг с другом. После того как в отдельных частях романа было дано подробное и точное описание истории, созданное в результате долгих поисков и изысканий, началось художественное развитие событий. Все части описывают события после предоставления примеров эпиграфов из различных источников исходя из сюжетной линии произведения и содержания событий. Благодаря профессиональным журналистским способностям и качествам автора стиль, идея, содержание произведения отличаются богатством информативности. В связи с тем, что большинство событий, отраженных в произведении, лишь в архивных документах и неизвестны, Ю. Орудж как бы выполнил свой нравственный долг по написанию этого романа, он нарушает молчание, вспоминая «остров убийц».

RƏYÇİ: prof. A.Məmmədova